

ks. Ryszard Sztychmiller

UWM Olsztyn

DOI: 10.15290/std.2016.02.06

SAKRAMENTALNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA W PERSPEKTYWIE PRAWNOKANONICZNEJ

SACRAMENTALITY OF MARRIAGE IN THE CANON LAW PERSPECTIVE

The Synod of Bishops in 2014 showed how polarized are the positions in understanding and meaning of the sacramental marriage. In 2015 Holy Father Pope Francis issued new standards for testing the validity of marriages (mainly sacramental). Relevance and effectiveness of new solutions should be examined.

The article focuses on the legal as well as legal and pastoral aspects of sacramentality of marriage. The standards were analysed related to the sacramentality at the stage of marriage and a declaration of non-existence or cessation of marriage. Considerations were divided into the following issues of concern: 1. Sacramentality of marriage in the teaching of the Church in the twentieth century. 2. Sacramentality of marriage in the CIC from 1983. (Esp. Can. 1055 § 1-2, 1056, 1065§ 2, 1099 1134) 3. Conclusion and cessation of non-sacramental marriages, 4. Conclusion and cessation of sacramental marriage. General conclusions and proposals for the future were described at the end. These analyses show that the sacramental nature of marriage of baptized stems from the New Testament. Dissolution of non-sacramental marriages is easier than sacramental. It is suggested that the dogmatists analyzed whether the unconditional call of a marriage contract and the sacrament is necessary.

The new standards of Pope Francis require a process of their lawful use, reliability of employees in the ecclesiastical tribunals, as well as the great responsibility of the bishops and all the faithful. There is increasingly important need for a uniform discipline of the Church on marriage, including research

and declared nullity. There should be increasing concern not only for people living in subsequent relationships, but also organizing special pastoral care of marriages, not just as families.

Key words: marriage, the sacramentality, marriage life, *Mitis iudex*, conclusion of marriage, nullity of marriage.

Wstęp

Często w dyskusjach o małżeństwie używa się określenia „małżeństwa niesakramentalne”. Z kontekstu tych wypowiedzi wynika, że ich autorom najczęściej chodzi o małżeństwa kanonicznie nieważne, a nie o wszystkie małżeństwa niesakramentalne. Wydaje się więc, że nie wnikają oni w pojęcie sakramentalności, jakie są przyczyny i skutki niesakramentalności małżeństwa.

W tym kontekście można stawiać wiele pytań, które mogłyby pomóc sprowadzić dyskusję o sakramentalności małżeństwa do właściwych podstaw, zaczynając od określenia warunków sakramentalności małżeństwa. Można więc zapytać, czy nauczanie i normy Kościoła dotyczące sakramentalności małżeństwa są zrozumiałe i stabilne? Czy sakramentalność małżeństwa jest chroniona, a jeśli tak, to czy wystarczająco? Jakie normy dogmatyczne i prawne pozwalają odróżnić małżeństwo sakramentalne od niesakramentalnego? Czy te różnice są widoczne w normach prawnych dotyczących zawierania i ustania małżeństwa? Jakie są skutki zawarcia małżeństwa sakramentalnego i niesakramentalnego?

Ponadto można zapytać: jak należy rozumieć Jezusowe orędzie o nierozzerwalności małżeństwa w sytuacji, kiedy Kościół przypisuje sobie (pod pewnymi warunkami) prawo rozwiązania węzła? Jakie racje stoją za tym, że faktowi współżycia płciowego małżonków przypisywać można moc czynienia małżeństwa „absolutnie” nierozzerwalnego, w odróżnieniu od tego, które można rozwiązać? Czy podstawa, na której zostaje określona owa nierozzerwalność w sensie absolutnym lub warunkowym (np. *matrimonium non consummatum*) jest dostatecznie (teologicznie) dowiedziona? Czy podstawa ta jest osadzona w osobowym przymierzu czy bardziej umowie prawnej? Czy małżeństwo absolutnie nierozzerwalne, sakramentalne, stanowiące dar i zobowiązanie wobec Boga, może być właściwie realizowane bez wiary w tegoż Boga. Na ile w obecnej praktyce duszpasterskiej i świadomości nowożeńców sakrament małżeństwa jest sakramentem wiary? Czy wobec tego można domagać się takiej samej nierozzerwalności wobec tych, którzy nie wierzą w moc i znaczenie sakramentu? Czy ich małżeństwo można uznać za sakramentalne w pełnym tego słowa znaczeniu?

Każde z wymienionych pytań stanowić może problematykę osobnego opracowania. Jak wszystkim wiadomo, małżeństwo jest jednym z siedmiu sakramentów świętych, najważniejszych środków uświęcenia. Rodzi się więc kolejne pytanie: czy współczesne dyskusje i normy prawne umacniają Chrystusową naukę o sakramentalności małżeństwa, czy ją osłabiają, rozmywają? Jak widzi to teolog, a jak prawnik-kanonista?

Synod Biskupów w 2014 roku, poświęcony małżeństwu i rodzinie stał się impulsem ożywiającym dyskusję o chrześcijańskiej wizji małżeństwa i rodziny. Opublikowanie w 2014 roku *Relatio synodi* ukazało, jak bardzo spolaryzowane są stanowiska na temat rozumienia i znaczenia sakramentalności małżeństwa. Jedni wyrażali obawę, że Synod (w II części, w 2015 roku) odejdzie od prawowiernego nauczania Kościoła oraz uleganie naciskom laickiej i antymałżeńskiej ideologii. Inni twierdzili, że postawa Ojców synodalnych to głos rozsądku i wyraźnej troski w obliczu rzeczywistych trudności, z jakimi mierzy się dziś chrześcijańskie małżeństwo i rodzina. Która z tych opinii bliższa jest prawdy i uwzględnia misję Kościoła?

Teologia prawa zajmuje się teologicznymi podstawami prawa. Nie to zamierzam przedstawić w prezentowanym artykule. Nie będę też szukał uzasadnienia prawa, pozostawiając to filozofii prawa. Zajmę się analizą norm prawnych, zwracając szczególną uwagę na ich funkcjonalność: czy są one możliwe do spełnienia, skuteczne, a więc służące najważniejszemu celowi Kościoła, jakim jest zbawienie każdego człowieka, czy są pożyteczne, a zatem czy są pomocne na tym konkretnym obszarze życia Kościoła, jakim jest małżeństwo.

Dnia 8 września 2015 roku Ojciec Święty Franciszek wypowiedział się oficjalnie na temat badania ważności małżeństw (głównie sakramentalnych) i orzekania ich nieważności¹. Niektóre z dyskutowanych dotąd propozycji stały się więc prawem. Ale dalej powinna być badana trafność i skuteczność podjętych rozwiązań, a można się spodziewać, że będą też pojawiały się nowe propozycje, zmierzające do doskonalenia (czy poprawiania) prawa i praktyki Kościoła. Może pojawią się też nowe propozycje w wyniku doświadczeń zbieranych po wejściu w życie *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus* (Jezus łagodny Sędzia), co nastąpiło 8 grudnia 2015 roku.

Aby wspomniane normy Kościoła przeanalizować wszechstronnie, należałoby uwzględnić trudności, z jakimi dziś zmaga się praktyka duszpasterska w odniesieniu do małżeństw, a także przedstawić najnowsze ustalenia teologii pastoralnej i sakramentologii. Te aspekty tematu pozostawiam jednak teologom dogmatykom i pastoralistom.

¹ Franciszek, List apostolski *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, tekst łacińsko-polski, Tarnów 2015, s. 4-45.

W tym artykule skupię się na aspektach prawnych, a ubocznie także na prawno-pastoralnych, sakramentalności małżeństwa. Będę analizował normy związane z sakramentalnością tylko na dwu zasadniczych etapach małżeństwa: jego zawierania oraz stwierdzenia jego nieistnienia lub ustania. Dlatego rozważania przeprowadzę w następujących punktach: 1. Sakramentalność małżeństwa w nauczaniu Kościoła, 2. Sakramentalność małżeństwa w KPK z 1983 roku, 3. Zawieranie i rozwiązywanie małżeństw niesakramentalnych, 4. Zawieranie i ustanie małżeństw sakramentalnych, 5. Wnioski generalne oraz propozycje na przyszłość.

Sakramentalność małżeństwa w nauczaniu Kościoła

Współczesne nauczanie Kościoła powszechnego o małżeństwie jest dobrze znane. Jego podstawowe elementy zawarte są w konstytucji Soboru Watykańskiego II *Gaudium et Spes*², adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio*³, *Liście Jana Pawła II do Rodzin* z 1994 roku⁴ *Katechizmie Kościoła Katolickiego*⁵, uchwałach Synodu Biskupów o rodzinie w 2014⁶ i 2015⁷ roku. Można je znaleźć w dokumentach źródłowych.

Z nauczania Kościoła w Polsce przytoczę tylko fragmenty statutu 297 Pierwszego Synodu Archidiecezji Warmińskiej z 2012 roku, podkreślającego wymiar sakramentalny małżeństwa. Zawiera on teologiczne uzasadnienie tego przymiotu oraz wyraźne polecenia dla duszpasterzy i małżonków: „Małżeństwo między ochrzczonymi jest jednym z siedmiu sakramentów. (...) Praca duszpasterska winna więc w jak największym stopniu uwzględniać kształtowanie rozumienia małżonków, jako miejsca obecności Chrystusa i działania Jego łaski. Duszpasterze winni zachęcać małżonków do wspólnej modlitwy, do wzajemnej

² Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, AAS 58:1966 s. 1025-1115.

³ Jan Paweł II, adhortacja apostolska *Familiaris consortio* (22 XI 1981 r.). AAS 74:1982, s. 81-191.

⁴ Idem, *List do Rodzin*, Poznań 1994; *Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Jan Paweł II, O małżeństwie i rodzinie. Wypisy z nauczania Ojca Świętego*, oprac. T. Jasudowicz, Toruń 1999; R. Sztuchmiller, *Obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1999, s. 137-148.

⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum 1994.

⁶ Relacja III Nadzwyczajnego Synodu Biskupów, <http://kosciol.wiara.pl/doc/2213827.Relacja-III-Nadzwyczajnego-Synodu-Biskupow/11>, (KAI, dostęp 28.11.2015)

⁷ *Relatio finale* (dokument końcowy) XIV zgromadzenia zwyczajnego Synodu Biskupów, zatw. 24 października 2015 przez Ojców synodalnych, <http://kosciol.wiara.pl/doc/2781879.Rodzina-swiatlo-w-ciemnosci> (dostęp 28.11.2015).

modlitwy za siebie oraz do błogosławienia siebie nawzajem oraz dzieci na czas pracy, nauki, dalekiej podróży”⁸.

Sakramentalność małżeństwa w KPK z 1983 roku

Kodeks Prawa Kanonicznego, promulgowany przez Jana Pawła II dnia 25 stycznia 1983 roku zawiera także kanony dotyczące sakramentalności małżeństwa. Są to przede wszystkim kanony: 1055 § 1-2, 1056, 1065§ 2, 1099, 1134.

I tak w kanonie 1055 § 1 KPK zdefiniowano, że „Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu. § 2. Z tej racji między ochrzczonymi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem”. Wynika z tego, że prawdziwe (ważne) małżeństwa mogą być sakramentalne i niesakramentalne. Zależy to od tego, czy oboje małżonkowie są ochrzczeni. Tylko małżeństwo dwojga ochrzczonych jest sakramentem. Zaś małżeństwo nieochrzczonych oraz osoby ochrzczonej z nieochrzczonej nie jest sakramentem. Zatem małżeństwo niesakramentalne to nie to samo co małżeństwo nieważne⁹. Zadaniem dogmatyków jest więc zbadanie, czy zadeklarowane w kanonie bezwarunkowe połączenie umowy małżeńskiej i sakramentalności jest absolutnie konieczne.

Na znaczenie sakramentalności wskazują też normy zawarte w kanonie 1056, 1099 i 1134 KPK. W pierwszym z nich stwierdzono, że jedność i nierozzerwalność małżeństwa chrześcijańskiego „nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu”. Sakramentalność jest tak ważna, że nawet błąd co do „sakramentalnej godności małżeństwa nie narusza zgody małżeńskiej, chyba że determinuje wolę”¹⁰. Zaś z chwilą zawarcia małżeństwa „powstaje między małżonkami węzeł, z natury swej dozgonny i wyłączny. W małżeństwie chrześcijańskim małżonkowie zostają ponadto przez specjalny sakrament wzmocnieni i jakby konsekrowani do obowiązków swego stanu i godności”¹¹. I tutaj jest wyjaśnienie, dlaczego niektóre małżeństwa są absolutnie nierozzerwalne, a niektóre tylko względnie. Podstawa tego rozróżnienia pochodzi z *Nowego Testamentu*. Sformułowali ją bibliści i dogmatycy. Zaś prawnicy wyniki ich badań ujmują

⁸ I (XIV) Synod Archidiecezji Warmińskiej (2006-2012). *Misja Kościoła Warmińskiego w dziele Nowej Ewangelizacji*, Olsztyn 2012, statut 297.

⁹ Taki przekaz wynikał z wielu wypowiedzi o Mirosława Paciuszkiewicza SJ i innych duszpasterzy tzw. małżeństw niesakramentalnych.

¹⁰ *Kodeks Prawa Kanonicznego* (skrót: KPK), kan. 1099.

¹¹ Kan. 1134 KPK.

w związku zdaniami normatywne i proponują władzy kościelnej ogłoszenie ich jako normy prawne.

Zgodnie z nauką Kościoła, absolutną nierozzerwalnością cieszy się tylko małżeństwo mające dwie cechy, jakby dwie pieczęcie¹²: sakramentalność i dopełnienie. Sakramentalność małżeństwa ochrzczonych wynika z **Nowego Testamentu**, zaś znaczenie dopełnienia wynika z analizy natury ludzkiej, z celowości małżeństwa; pożycie seksualne jest elementem dobra małżonków (jednego z celów małżeństwa)¹³.

Skoro małżeństwo jest sakramentem, to warto zapytać, jakie jest znaczenie wiary przy zawieraniu małżeństwa, a także w życiu małżeńskim. Z jednej strony podkreśla się jej duże znaczenie i wymaga się jej (choć nie absolutnie) do zawarcia małżeństwa kościelnego. Dlatego w kanonie 1065 § 2 KPK prawodawca kościelny postanowił: „Aby przyjąć owocnie sakrament małżeństwa, usilnie zaleca się, ażeby nupturienci przystąpili do sakramentu pokuty i Najświętszej Eucharystii”. A z drugiej strony przyjmuje się, że nie wpływa ona na ważność zawieranego małżeństwa, bo za zgodą biskupa można zawrzeć małżeństwo także z osobą nieochrzczoneą czy niewierzącą¹⁴. Wśród warunków zgody małżeńskiej i ważnego zawarcia małżeństwa nie wymienia się wiary¹⁵.

Można badawczo założyć, że wprowadzenie dodatkowego wymagania do zawarcia sakramentalnego małżeństwa, jakim byłaby konieczność wiary obydwu stron, lub przynajmniej jednej strony, pozwoliłoby dopuścić szersze funkcjonowanie w Kościele ważnych małżeństw sakramentalnych i niesakramentalnych. Te drugie byłyby dalej łatwiej rozwiązywalne. Ale pojawia się zarzut, że byłoby to rozwiązanie ryzykowne lub niesprawiedliwe, gdyż prowadziłoby to do przyjęcia bardziej rygorystycznych przepisów dla małżeństw osób wierzących niż dla osób niewierzących. A jest wątpliwe, czy celowe byłoby pewne premiowanie braku wiary. Tak byłoby to odbierane przynajmniej przez niektórych. Czy byłoby to sprawiedliwe i celowe?

¹² Podobnie jak to jest wymagane do ważności niektórych aktów prawnych. Na przykład w określonych sytuacjach potrzebne są dwa podpisy: premiera i prezydenta.

¹³ R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993, s. 244-248; idem, *Dobro małżonków jako istotny cel małżeństwa według KPK z 1983 roku*, „Kościół i Prawo”, t. 8, Lublin 1992 s. 103-124.

¹⁴ Kanony 1086 i 1124-1129 KPK; R. Sztuchmiller, *Prawo uczestniczenia w Eucharystii przy zawieraniu małżeństwa*, [w:] „Żeby nie ustala wiara”. *Katolicki Uniwersytet Lubelski przed wizytą Ojca Świętego Jana Pawła II*, Lublin 1989, s. 187-206.

¹⁵ Kanon 1057 § 2 KPK: „Zgoda małżeńska jest aktem woli, którym mężczyzna i kobieta w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia małżeństwa”.

Zawieranie i rozwiązywanie małżeństw niesakramentalnych

Prawo kanoniczne preferuje zawieranie małżeństw sakramentalnych. Natomiast liczy się z tym, że są w świecie zawierane również małżeństwa niesakramentalne. Dlatego reguluje ono także zawieranie oraz rozwiązywanie tych małżeństw.

Zawieranie małżeństw niesakramentalnych

Zgodnie z kanonem 1086 § 1 „Nieważne jest małżeństwo między dwiema osobami, z których jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub była do niego przyjęta i nie odłączyła się od niego formalnym aktem, a druga jest nieochrzczona”. Zatem do ważności małżeństwa wymaga się, aby obie strony były ochrzczone. Należy zauważyć, że prawodawca wymaga tylko chrztu obu stron, a nie mówi o ich aktualnej wierze. Jednak licząc się z faktem, że obok chrześcijan żyją też niechrześcijanie, prawodawca dopuszcza (w § 2 cytowanego kanonu) możliwość dyspensowania od tej przeszkody, ale tylko po wypełnieniu warunków, o których w kanonach 1125 i 1126. Zaś w kanonie 1125, który wprost odnosi się do zakazu zawarcia małżeństwa z ochrzczonym niekatolikiem, a pośrednio do zamierzonego małżeństwa z nieochrzczonym, prawodawca postanowił: „Tego rodzaju zezwolenia może udzielić ordynariusz miejsca, jeśli istnieje słuszna i rozumna przyczyna, nie może go jednak udzielić bez spełnienia następujących warunków: 1° strona katolicka winna oświadczyć, że jest gotowa odsunąć od siebie niebezpieczeństwo utraty wiary, jak również złożyć szczerze przyrzeczenie, że uczyni wszystko, co w jej mocy, aby wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim; 2° druga strona winna być powiadomiona w odpowiednim czasie o składanych przyrzeczeniach strony katolickiej, tak aby rzeczywiście była świadoma treści przyrzeczenia i obowiązku strony katolickiej; 3° obydwie strony powinny być pouczone o celach oraz istotnych przymiotach małżeństwa, których nie może wykluczać żadna ze stron”.

Tak więc warunkiem dopuszczenia do ważnego zawarcia małżeństwa strony katolickiej z osobą nieochrzczonej jest wykazanie słusznej i rozumnej przyczyny, odpowiednie pouczenie, złożenie rękojmi i uzyskanie dyspensy ordynariusza.

Na niższą rangę małżeństwa niesakramentalnego wskazuje też norma zawarta w kanonie 1118 § 3 KPK, która stanowi: „Małżeństwo pomiędzy stroną katolicką i stroną nieochrzczonej może być zawarte w Kościele lub innym odpowiednim miejscu”. A więc nie musi być zawarte w Kościele, jak przy małżeństwie sakramentalnym, lecz może być zawarte także w innym odpowiednim miejscu.

Rozwiązywanie małżeństw niesakramentalnych

Święta Kongregacja Nauki Wiary kilkakrotnie wydawała instrukcje o rozwiązaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary, gdy jedna lub obie strony podczas zawierania małżeństwa były nieochrzczone. Instrukcje te wydawane były tak za czasów Pawła VI¹⁶ jak i Jana Pawła II¹⁷. Określają one warunki wymagane do rozwiązania małżeństwa na mocy przywileju wiary, zarówno, gdy strona prosząca przyjmuje chrzest i nawraca się, jak również, gdy tego nie czyni.

Kodeks Prawa Kanonicznego reguluje trzy postaci przywileju wiary, a najbardziej szczegółowo korzystanie z przywileju Pawłowego. W kanonie 1143 prawodawca stwierdził: „§ 1. Małżeństwo zawarte przez dwie osoby nieochrzczone zostaje rozwiązane na mocy przywileju Pawłowego dla dobra wiary strony, która przyjęła chrzest, przez sam fakt zawarcia nowego małżeństwa przez stronę ochrzczoneą, jeśli strona nieochrzczonea odeszła. § 2. Uważa się, że strona nieochrzczonea odchodzi, jeżeli nie chce mieszkać ze stroną ochrzczoneą lub mieszkać z nią w zgodzie bez obrazy Stwórcy, chyba że strona ochrzczonea po przyjęciu chrztu dała słuszny powód odejścia”. W celu większej ochrony praw strony nieochrzczonej prawodawca postawił, w kanonie 1144 § 1, jeszcze bardziej szczegółowe wymaganie: „Aby strona ochrzczonea ważnie zawarła nowe małżeństwo, należy zawsze zapytać stronę nieochrzczoneą: 1° czy i ona chciałaby przyjąć chrzest; 2° czy przynajmniej chciałaby zgodnie mieszkać ze stroną ochrzczoneą, bez obrazy Stwórcy”.

Druga postać przywileju wiary może być zastosowana w sytuacji poligamii. Bowiem zgodnie z kanonem 1148 § 1. „Nieochrzczoney, który miał równocześnie przed chrztem kilka żon nieochrzczoney, po przyjęciu chrztu w Kościele katolickim, jeśli mu trudno pozostać z pierwszą żoną, może zatrzymać jedną z nich, oddalając pozostałe. To samo odnosi się do kobiety nieochrzczonej, która miała równocześnie kilku mężów nieochrzczoney”.

Trzecia postać przywileju wiary zachodzi w sytuacji, gdy „nieochrzczoney, po przyjęciu chrztu w Kościele katolickim, nie może ze współmałżonkiem nieochrzczoneym nawiązać współzamieszkania z racji uwięzienia lub prześladowania”¹⁸. Wtedy wolno mu zawrzeć nowe małżeństwo, nawet gdyby druga strona w tym czasie także przyjęła chrzest, z zachowaniem przepisu kanonu 1141.

¹⁶ Święta Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o rozwiązaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary* (z 6.12.1973).

¹⁷ Jan Paweł II, konstytucja apostolska *Pastor Bonus*, art. 53; Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja Potestas Ecclesiae* o postępowaniu przy rozwiązywaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary (z 30.04.2001), „*Enchiridion Vaticanum*”, XX, s. nr 581-640.

¹⁸ Kanon 1149 KPK.

Powyższymi sposobami rozwiązywane mogą być związki niesakramentalne. Jest jeszcze czwarta postać przywileju wiary, niewymieniona w KPK, gdy strona prosząca nie przyjmuje chrztu, ale z zawieranego małżeństwa ma wynikać jakieś dobro duchowe¹⁹.

Zawieranie i ustanie małżeństw sakramentalnych

Prawo kanoniczne preferuje zawieranie małżeństw sakramentalnych i chroni ich ważność. Ale wypracowało też normy wskazujące rozwiązania w sytuacjach, gdy przy zawieraniu małżeństwa nie spełniono wszystkich istotnych wymagań do zawarcia ważnego małżeństwa.

Zawieranie małżeństw sakramentalnych

Z racji, że małżeństwo jest zawierane na całe życie, jest nierozzerwalne, wspólnota chrześcijańska winna pomagać młodym w dotrzymaniu zobowiązań małżeńskich. Dlatego potrzebne jest odpowiednie przygotowanie doń. Teoretycznie przygotowanie to jest dobre. Prawodawca kościelny w kan. 1063 szczególnie zobowiązuje do tego duszpasterzy. Mają oni „obowiązek troszczyć się o to, aby własna wspólnota kościelna świadczyła pomoc wiernym, dzięki której stan małżeński zachowa ducha chrześcijańskiego i będzie się doskonalił”. Duszpasterze mają szczególny obowiązek wspomaganie małżeństw szczęśliwych i nieszczęśliwych. Małżeństwa udane, szczęśliwe, nie przysparzają kłopotów, a często pomagają w duszpasterstwie przez przykład dobrego życia i włączanie się w grupy duszpasterskie lub przygotowanie młodych do małżeństwa. Jednak z wielu stron słyszy się, że przygotowanie nie zawsze jest solidnie realizowane. Znane są tego negatywne konsekwencje: coraz więcej nieprzemysłanych ślubów i coraz więcej małżeństw rozpada się. Zatem istnieje pilna konieczność poprawy tego przygotowania i duszpasterstwa małżeństw.

Na wysoką rangę małżeństwa sakramentalnego wskazuje też norma o liturgicznej formie zawierania małżeństwa. Miejsce zawarcia małżeństwa określił prawodawca w kanonie 1118 KPK: „§ 1. Małżeństwo pomiędzy katolikami lub między stroną katolicką i niekatolicką ochrzczoneą, winno być zawierane w kościele parafialnym”²⁰. Zaś w innym kościele lub kaplicy może być zawierane tylko za zezwoleniem ordynariusza miejsca lub proboszcza (§ 1).

¹⁹ Zob. B. Nowakowski, *Rozwiązanie małżeństwa in favorem fidei*, Poznań 2013, s. 180-255.

²⁰ Natomiast tylko miejscowy ordynariusz może zezwolić na zawarcie takiego małżeństwa „w innym odpowiednim miejscu” (Kan. 1118 § 2).

Orzekanie nieważności małżeństwa

Kościół dostosowuje przepisy procesowe do zmieniających się warunków życia. Także normy obowiązujące w sprawach o nieważność małżeństwa są modyfikowane. W XX wieku było już kilka modyfikacji. Pierwszą było ogłoszenie KPK w 1917 roku i wprowadzenie powszechnie obowiązujących norm procesowych²¹. Normy te zostały uszczegółowione w 1936 roku²². Drugą zmianą były normy w KPK ogłoszone w 1983 roku²³, a trzecią zmianą wspomniane już normy ogłoszone 8 września 2015 roku przez papieża Franciszka.

Orzekanie według KPK (1983) i *Dignitas connubii* (2005);

Wyjątkowe znaczenie w interpretacji norm Kodeksu z 1983 roku ma podpisana dnia 25 stycznia 2005 roku przez św. Jana Pawła II instrukcja o prowadzeniu procesów o nieważność małżeństwa *Dignitas connubii* (*Godność małżeństwa*)²⁴, która zastąpiła instrukcję *Provida Mater* z roku 1936. Pierwszoplanowo służy ona udoskonaleniu procedury sądowej w sprawach małżeńskich, lecz zawiera także szereg norm zaczerpniętych z norm kodeksowych odnoszących się do procesu spornego²⁵, lub będących ich interpretacją. Nie zmienia ona przepisów kodeksowych, lecz je wyjaśnia, doprecyzowuje i daje oficjalną interpretację przepisów nie całkiem jasnych. Stwierdza się w niej wyraźnie: „przepisy procesowe *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa, pozostają w pełni w mocy i do nich należy zawsze odwoływać się

²¹ *Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus.* P. Gasparri (red.), Romae 1934, can. 1960-1992.

²² Instr. *Provida Mater Ecclesia* z 15.08.1936, AAS 28:1936 s. 313-362.

²³ KPK z 1983 r., kan. 1671-1691; R. Sztymiler, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 113-135; idem, *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 148 z 2007, z. 1 (587), s. 38-52.

²⁴ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesis et interdioecesis in pertractandis causis nullitatis matrimonii*, Città del Vaticano 2005, wersja łacińsko-polska, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej «Dignitas connubii»*, T. Rozkrut (red.), Sandomierz 2007, *Wprowadzenie*, s. 17.

²⁵ R. Sztymiler, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 41-213; idem, *Forum właściwe i organizacja trybunałów kościelnych w świetle Instrukcji Dignitas Connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas Connubii”*. *Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku (II Ogólnopolskie Forum Sądowe)*, T. Rozkrut (red.), Tarnów 2006 s. 35-52; R. Sztymiler, *Trybunał właściwy w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle instrukcji „Dignitas connubii” z 2005 roku*, [w:] *Prawo – Administracja – Policja. Księga pamiątkowa Profesora Wincentego Bednarka*, Olsztyn 2006, s. 422-431; R. Sztymiler, *Właściwość sądu i trybunały (art. 8-64)*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, T. Rozkrut (red.), Sandomierz 2007, s. 35-121.

w interpretowaniu Instrukcji”. Czasem jej przepisy są bardziej szczegółowe niż kodeksowe.

Kodeks Prawa Kanonicznego określił zasady i przebieg procesu o nieważność małżeństwa. Zawiera on normy określające skład trybunału, właściwość trybunału w sprawach o nieważność małżeństwa, kto może być stroną w takiej sprawie²⁶, kto pełnomocnikiem i adwokatem²⁷. Zawiera on normy dotyczące wprowadzenia sprawy przez złożenie odpowiedniej skargi o nieważność małżeństwa, zawiązania sporu²⁸, zgłaszania dowodów i dowodzenia²⁹, publikacji akt i zamknięcia postępowania dowodowego, dyskusji przedwyrokowej a także sposobu rozstrzygnięcia i redagowania wyroku³⁰. Przepisy te są ogólnie znane, sprawdzone w praktyce. Wiadomo, wobec którego ściśle określonego sędziego

²⁶ R. Sztymmler, *Prawa stron w procesie kanonicznym*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, R. Sztymmler (red.), Olsztyn 2000, s. 85-95.

²⁷ Idem, *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku. III Ogólnopolskie Forum Sądowe*, T. Rozkrut (red.), Tarnów 2008, s. 103-128; R. Sztymmler, *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, R. Sztymmler, J. Krzywkowska (red.), Olsztyn 2012, t. 1, s. 57-69.

²⁸ R. Sztymmler, *Zawiązanie sporu w procesie kanonicznym*, „*Jus Matrimoniale*” 6/12:/2001, s. 101-125.

²⁹ Idem, *Dowodzenie nieważności małżeństwa w świetle dyskusji kanonistów w latach 1997-1998*, „*Prawo Kanoniczne*” 42:1999 nr 1.2 s. 179-190; idem, *Oświadczenia stron jako środek dowodowy*, [w:] *Ecclesia et status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej profesora Józefa Krukowskiego*, A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz (red.), Lublin 2004, s. 563-579; idem, *Powolywanie świadków w procesie kanonicznym*, [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008, s. 833-848; idem, *Przesłuchania w procesie kanonicznym*, „*Studia Prawnicze KUL*”, 4 (36) 2008, s. 109-130; idem, *Przesłuchanie świadków w procesie kanonicznym*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztymmler (red.), Olsztyn 2014, s. 45-66; idem, *Opinie biegłych w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Lex tua veritas. Księga pamiątkowa dedykowana Jego Magnificencji Księdzu Profesorowi Janowi Maciejowi Dyduchowi z okazji 70. rocznicy urodzin*, P. Majer, A. Wójcik (red.), Kraków 2010, s. 613-627; idem, *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, J. Wroceński, H. Pietrzak (red.), Warszawa 2010, s. 543-553; W. Góralski, *Dowodzenie podstępne wprowadzenia w błąd (kan. 1098 KPK) w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztymmler (red.), Olsztyn 2014, s. 69-86; T. Rozkrut, *Dowodzenie w małżeńskim procesie dokumentalnym*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztymmler (red.), Olsztyn 2014, s. 87-105.

³⁰ R. Sztymmler, *Ochrona praw człowieka*, op. cit., s. 198-213; idem, *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa*, „*Ateneum Kapłańskie*” 2007, t. 148, z. 1 (587), s. 40-52.

należało zgłosić skargę³¹, że każdą sprawę rozpatrywało kolegium trzech sędziów, że do prawomocnego stwierdzenia nieważności wymagane były zgodne wyroki dwu instancji³².

Wiadomo, że strony mogą korzystać z pomocy adwokata³³. Przy sądach działają tzw. adwokaci urzędowi (zwani też sądowymi lub stałymi), będący pracownikami sądu, niepobierający opłat od zainteresowanych, gdyż są opłacani przez sąd lub diecezję (zgodnie z kan. 1490), oraz adwokaci prywatni (zwani też kontraktowymi), także zatwierdzeni przez biskupa, mogący dokładnie zająć się poszczególnymi sprawami, w tym reprezentowaniem strony w procesie, opłacani przez zainteresowane strony. Zdecydowanie odradza się korzystanie z porad prawników nie-kanonistów (bez studiów prawa kanonicznego i bez zatwierdzenia biskupa), którzy często ogłaszają się (m.in. w internecie), ale działają jak znachorzy, bez kompetencji, bez wymaganych kwalifikacji, szukając naiwnych klientów, wierzących w niemiarodajne zapewnienia o łatwym uzyskaniu wyroku o nieważności małżeństwa. Choć znane są mankamenty kościelnego wymiaru sprawiedliwości, jak brak odpowiedniej kadry w sądach, brak dobrze działającego poradnictwa przedprocesowego³⁴, to obowiązujące do 2015 roku normy kodeksowe są już dobrze znane i sprawdzone. Problemem pozostaje w wielu przypadkach zbyt długie trwanie sprawy o nieważność małżeństwa.

Orzekanie od 2015 roku zgodnie z *motu proprio Mitis Iudex Dominus Jesus*

Dnia 15 sierpnia 2015 roku w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Ojciec Święty Franciszek podpisał dwa akty prawne, poprzez które dokonał zasadniczej reformy kanonicznych procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Ogłosił je 8 września 2015 roku, a obowiązują one od 8 grudnia 2015 roku. Pierwszy z tych dokumentów, *motu proprio Mitis Iudex Dominus Jesus* (Pan Jezus, łagodny Sędzia) – dotyczy zmian w **Kodeksie Prawa Kanonicznego** obowiązującym w Kościele łacińskim. Paralelny dokument wprowadza podobne zmiany w **Kodeksie Katolickich Kościołów Wschodnich**. Do obu dokumentów papieskich dołączone są **Zasady postępowania w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa**.

³¹ Idem, *Problem odrzucenia skargi o nieważność małżeństwa z tytułu wykluczenia potomstwa w dekrete Roty Rzymskiej z 21.06.1985 r. c. Serrano, „Ius matrimoniale” 3:1992 s. 104-119; idem, *Prawo do skargi powodowej wyrazem praw człowieka w Kościele*, „Forum Teologiczne” 1:2000, s. 131-144.*

³² Kanony 1682-1684 KPK (do 7.12.2015).

³³ Na podst. kan. 1483 i 1490 KPK.

³⁴ Pomocą w ostatnich latach okazał się utworzony w 2007 roku Korpus Adwokatów Kościelnych w Polsce.

W pierwszym ze wspomnianych dokumentów Papież zmienił treść kanonów 1671-1693 (normy specjalne do procesu o nieważność małżeństwa). Nie zmienił jednak zasadniczych norm procesowych, czyli norm procesu ogólnego i procesu spornego. Zmiany wprowadzone przez papieża Franciszka są bardzo poważne. Nowe prawo zmierza do ułatwienia orzekania nieważności małżeństwa. Ale w swoim założeniu pojmowane jest jako tylko uproszczenie procesu kanonicznego dotyczącego orzekania nieważności małżeństwa, a nie jako liberalizacja kościelnej dyscypliny. Ten zamiar papież Franciszek wyraził stwierdzając, że normy mają służyć pogłębieniu nauki o nierozzerwalności i lepszemu dostosowaniu procesu kościelnego do wiary i prawdy: „*doctrinam sacri connubii vinculi indissolubilitatis profundius intellexit exposuitque, (...) processum iudiciale ad rem aptius ordinavit, ita ut ecclesiastica disciplina magis magisque cum veritate fidei, quam profitebatur, cohaereret*”.

Mają też służyć dobru wiernych, co jest istotnym celem Kościoła. Papież zamierza przez te normy chronić jedność wiary i dyscypliny Kościoła dotyczącej małżeństwa.

Czas pokaże, czy te zamierzenia papieża Franciszka uda się zrealizować. Wątpliwe, bowiem wygląda na to, że bazują one na idealistycznym założeniu, iż ludzie (także ludzie Kościoła) są idealni, wszyscy prawi, bez skutków grzechu pierwotnego. Trzeba będzie wiele wysiłków (biskupów, sędziów, adwokatów, duszpasterzy i samych zainteresowanych), aby postawione cele dało się zrealizować, aby uniknąć niepowodzeń czy nawet zgorzenia.

Podstawy tych wątpliwości są przez niektórych dość szczegółowo wymieniane. Pierwszą podkreślaną zmianą jest rezygnacja z dotychczasowego wymogu, by orzeczenie nieważności małżeństwa wydane w sądzie kościelnym zawsze było potwierdzone decyzją trybunału apelacyjnego. Można przypomnieć, że zasada dwuinstancyjnego wyroku została w 1741 roku wprowadzona przez Benedykta XIV wskutek nadużyć w orzekaniu nieważności małżeństwa. Niektórzy zauważają, że nadużycia te dokonywały się w sądach kościelnych w Polsce. W myśl obowiązującego do 7 grudnia 2015 roku prawa, do prawomocności orzeczenia nieważności zawsze trzeba było zgodnych decyzji dwóch różnych trybunałów kościelnych. Od 8 grudnia 2015 dla prawomocnego stwierdzenia nieważności małżeństwa nie będzie już zawsze wymagane zgodne orzeczenie sądów kościelnych dwóch instancji. Jeśli bowiem żadna ze stron w terminie 15 dni nie odwoła się od wyroku³⁵, ten stanie się prawomocny, a strony będą mogły zawrzeć nowe małżeństwa³⁶.

³⁵ Nowe prawo (*Mitis Iudex*) nakazuje sędziemu, by ten odrzucił apelację, gdy będzie oczywiste, iż jej celem ma być jedynie przewleknięcie postępowania.

³⁶ Kanon 1679 KPK od 8.12.2015.

Innym znaczącym ułatwieniem jest możliwość orzekania w sprawach małżeńskich – ale tylko na terenach, gdzie nie ma możliwości utworzenia kolegium – tylko przez jednego sędziego³⁷, zamiast trzyosobowego kolegium. Z zezwolenia tego mogą więc korzystać tylko diecezje jeszcze nie w pełni ukształtowane. Tylko tam i to bez zgody Konferencji Episkopatu (co było wymagane dotąd) sam biskup będzie mógł powierzyć orzekanie w sprawach o nieważność małżeństwa jednemu sędziemu. Jednak apelacja od wydanego w tym trybie wyroku zawsze musi być rozpatrywana w II instancji przez trybunał kolegialny, składający się z trzech osób³⁸.

Wielką innowacją, jaką wnosi prawo opublikowane 8 września 2015 roku, jest ustanowienie tzw. procesu skróconego, czy przed biskupem, dla orzekania w sprawach, w których nieważność małżeństwa wydaje się oczywista³⁹. Zaskakujące jest, iż w tego rodzaju sprawach ma orzekać nie jak zwykle sąd, ale sam biskup diecezji. To prawda, że biskup, jako głowa Kościoła partykularnego zawsze jest pierwszym sędzią w diecezji. Zazwyczaj jednak wykonuje on władzę sędziowską poprzez swojego wikariusza sądowego (oficjała) i sędziów. Dotychczasowe przepisy nawet sugerowały wprost, by biskup osobiście nie angażował się w sprawowanie władzy sądowniczej. Od 8 grudnia 2015 roku jest inaczej: odtąd sam biskup, po przygotowaniu sprawy przez wikariusza sądowego, będzie mógł wydać prawomocne orzeczenie o nieważności małżeństwa. Oczywiście biskup może to uczynić dopiero po przeprowadzeniu, na zlecenie wikariusza sądowego, odpowiedniego procesu skróconego. Jeśli wikariusz sądowy uzna, że sprawa jest jednoznacznie wyjaśniona, przekaże akta biskupowi. Jeśli biskup taki sposób procedowania uzna za właściwy, wyda wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa. Biskup może również zdecydować o przekazaniu sprawy z powrotem sądowi do zwykłego procesu⁴⁰.

Pierwszym warunkiem wszczęcia takiego procesu skróconego jest wniesienie skargi o nieważność przez oboje małżonków, albo przez jednego z nich, ale za zgodą drugiego. Drugim warunkiem jest istnienie tak oczywistych okoliczności faktycznych i osobowych, iż nieważność małżeństwa jawi się jako ewidentna, a przeprowadzanie drobiazgowego postępowania dowodowego wydaje się niekonieczne⁴¹.

W procesach skróconych formalności procesowe mają być ograniczone do minimum, a dowody – jeśli to możliwe – winny być zebrane w ramach jednego

³⁷ Kanon 1673 § 3-4 KPK od 8.12.2015.

³⁸ Kanon 1673 § 5 KPK od 8.12.2015.

³⁹ Kanony 1683-1687 KPK od 8.12.2015.

⁴⁰ Kanony 1685 i 1687 § 1 KPK od 8.12.2015.

⁴¹ Kanon 1683 KPK od 8.12.2015 .

posiedzenia sądu. Oczywiście nie zajmuje się tym osobiście biskup, ale w jego imieniu czyni to instruktor sprawy. Po zebraniu dowodów i wypowiedzeniu się obrońcy węzła, biskup zapoznaje się z aktami sprawy i jeśli w oparciu o nie zyska moralną pewność co do nieważności małżeństwa, po zasięgnięciu opinii instruktora oraz doradcy zwanego asesorem, może wydać wyrok stwierdzający nieważność⁴². Pełny tekst wyroku wraz z motywacją winien zostać jak najszybciej notyfikowany stronom. Od tego orzeczenia możliwa jest apelacja w normalnym trybie⁴³.

Pewne obawy mogą budzić wymienione w załączonych do *motu proprio* „Zasadach”, oznaki owej „oczywistej” nieważności małżeństwa: brak wiary mogący prowadzić do symulacji konsensu lub błędu w odniesieniu do instytucji małżeństwa, bardzo krótki czas pożycia małżeńskiego, aborcja dokonana dla uniknięcia zrodzenia potomstwa, pozostawanie w relacji pozamałżeńskiej w czasie zawierania małżeństwa lub wkrótce po ślubie, zatajenie poważnych okoliczności i faktów sprzed zawarcia małżeństwa (bezpłodności, choroby zakaźnej, posiadania potomstwa, dopuszczenia się przestępstwa), powód zawarcia małżeństwa całkowicie obcy małżeńskiej wspólnoty, przemoc fizyczna w celu wymuszenia zgody na małżeństwo, nieoczekiwana ciąża kobiety, dysfunkcja psychiczna potwierdzona dokumentacją lekarską⁴⁴.

Z praktyki sądowej wiadomo, że nie zawsze powołanie się nawet na drastyczne okoliczności, dokumenty, prowadzi do wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa. Nie można np. z niedostatków wiary małżonka w prosty sposób wnioskować o nieważności zawartego przezeń małżeństwa. To samo zastrzeżenie trzeba wysunąć w odniesieniu do ciąży, w którą kobieta zachodzi przed ślubem albo do krótkiego trwania pożycia małżeńskiego. Wymienione przyczyny mogą stać się furtką do nadużyć, gdy osoby wnoszące sprawę lub prowadzące postępowanie będą działały powierzchownie, bez fachowej wnikliwości czy wręcz podstępnie lub niestaranie. Nowe normy wymagają wielkiej rozwagi i odpowiedzialności, aby zbyt pochopnie nie orzekać nieważności małżeństwa tylko ze względu na obecność przesłanek, które w zewnętrznym odbiorze nie specjalisty w zakresie prawa kanonicznego, mogą wydawać się ewidentnym symptomem nieważności. Tym większa musi być czujność obrońcy węzła w tego rodzaju sprawach. Pośpieszne orzekanie nieważności małżeństwa może w dalszej perspektywie przynieść skutki całkowicie odmienne od tych, które były zamierzone przy wprowadzaniu instytucji procesu skróconego. Pragnienie sprawności postępowania może niekorzystnie odbić się na jakości orzekania

⁴² Kanony 1685-1687 § 1 KPK od 8.12.2015.

⁴³ Kanon 1687 § 2-3 KPK od 8.12.2015.

⁴⁴ *Mitis Iudex, Zasady proceduralne*, art. 14 § 1.

w sprawach małżeńskich, i zamiast być pomocą w rozwiązaniu trudnych spraw, może stać się powodem zgorznięcia, a w rezultacie przyczynić się do pogłębienia kryzysu wartości małżeństwa.

Pomoc wiernym małżonkom i rozwiedzionym

„Zasady” załączone do *motu proprio* papieża Franciszka polecają biskupowi podjęcie starań, by otoczono duszpasterską troską wiernych, którzy po rozwodach zawarli nowe związki. Takim osobom należy dać pomoc w postaci zachęty i porady prawnej zmierzającej do zwrócenia się do właściwego sądu kościelnego w celu uregulowania spraw własnego małżeństwa. Taką pomocą winni służyć przede wszystkim proboszczowie, duszpasterze, którzy przygotowywali do zawarcia małżeństwa, a także inni duchowni, zakonnicy i odpowiednio przygotowani wierni świeccy, nawet jeśli nie mają specjalistycznego wykształcenia kanonistycznego. Diecezja winna zadbać (np. przez opracowanie stosownych materiałów) o przygotowanie takich osób do prowadzenia rozmów i przeprowadzania wstępnego dochodzenia.

W tym kontekście rodzi się pytanie, dlaczego takiej pomocy i szczególnej opieki duszpasterskiej nie poleca się wobec osób porzuconych przez współmałżonka, jak to się zaleca wobec tych, którzy rozbili rodziny i zawarli nowe związki. Jestem przekonany, że taką szczególną pomoc duszpasterze i ludzie Kościoła winni okazywać nie tylko tym, którzy zawarli ważne małżeństwa i w nich żyją, ale także tym opuszczonym⁴⁵.

Wnioski generalne oraz propozycje na przyszłość

Wnioski generalne

Analiza norm związanych z procesem o nieważność małżeństwa i z jego sakramentalnością, zwłaszcza na etapie zawierania małżeństwa oraz stwierdzenia jego nieistnienia lub ustania, wskazuje na dużą ich stałość. Dotyczy to szczególnie sakramentalności małżeństwa w nauczaniu Kościoła. Sakramentalność małżeństwa ma swoje znaczenie także w KPK z 1983 roku oraz w instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Rozwiązywanie małżeństw niesakramentalnych

⁴⁵ Szerzej zob. R. Sztymchmiller, *Ochrona prawna małżeństwa w kontekście ideologii gender*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo-kościół a prawo polskie*, Lublin 2015, s. 205-220; idem, *Współczesne zadania małżonków chrześcijańskich*, [w:] *Ochrona małżeństwa i rodziny w Polsce. Zagadnienia prawne*, J. Krzynówek, J. Krzywkowska (red.), Olsztyn 2015, s. 69-86; R. Sztymchmiller, *Pomoc rodzinie w dokumentach I Synodu Archidiecezji Warmińskiej a współczesne wymagania*, [w:] *Rodzina we współczesnej Europie – stabilność i zmiana*, M. Tunkiewicz, H. Tryka (red.), Olsztyn 2015, s. 157-174.

jest łatwiejsze niż sakramentalnych. *Motu proprio Mitis Iudex* ułatwia przeprowadzanie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, lecz nakazuje jednocześnie troskę o jednolitość praktyki Kościoła w tym zakresie.

Zauważyć można, że zmiany nauczania i prawa Kościoła następują w ostatnich stuleciach, a zwłaszcza w XX i XXI wieku coraz szybciej. Od reformy procesu dokonanej przez Benedykta XIV (1740-1758) do reformy przeprowadzonej w KPK z 1917 roku, upłynęło ponad 150 lat. Kolejna reforma procesu dokonana została w KPK z 1983 roku, czyli po 66 latach. W roku 2005, a więc zaledwie po 22 latach dokonano udoskonalenia procesu małżeńskiego w instrukcji *Dignitas connubii*. Ostatniej reformy procesu o nieważność małżeństwa dokonał w 2015 roku w *motu proprio Mitis Iudex Dominus Jesus*, a więc już tylko po 10 latach. Wydaje się, że zmiany prawa procesowego są coraz radykalniejsze. Jak szybko i jaka może być następna reforma?

Inne są zadania kanonistów, a inne moralistów i dogmatyków. Podkreśla się, że w kontekście wydarzeń w Kościele w 2014 i 2015 roku, dogmatycy winni dogłębnie przeanalizować, czy bezwarunkowe połączenie umowy małżeńskiej i sakramentu jest konieczne? Już z wstępnej analizy wynika bowiem, że z rozdzielenia wyniknęłyby tak plusy jak i minusy.

Wnioski szczegółowe

Celem reformy kanonicznego prawa procesowego dokonanej przez papieża Franciszka jest usprawnienie procedury w sprawach małżeńskich w trybunałach kościelnych. Pojawiają się jednak obawy, czy przyspieszenie procesu nie odbije się negatywnie na sprawiedliwym orzekaniu. Sędziowie kościelni nie mogą kierować się tylko współczuciem i miłosierdziem, bez docierania do prawdy. Szczególnie gdyby tego rodzaju „pomoc” oznaczała odejście od nauki Chrystusa o nierozzerwalności małżeństwa i o zdolności człowieka do bezwarunkowego oddania się umiłowanej osobie i przyjęcia daru, jaki czyni ona z siebie samej. Tak o małżeństwie nauczali ostatni papieże – św. Jan Paweł II i Benedykt XVI.

Nowe normy papieża Franciszka wymagają zgodnego z prawem ich stosowania, rzetelności pracowników trybunałów kościelnych, a przede wszystkim wielkiej odpowiedzialności biskupów. Tylko wtedy mogą one stać się wielką pomocą w rozwiązaniu powikłanych spraw wielu wiernych, którzy boleśnie przeżywają małżeńskie niepowodzenia. W ten sposób Kościół realizuje swoją zbawczą misję także poprzez instrumenty prawne, w czym uwidacznia się ostateczny cel i uzasadnienie prawa kanonicznego: „dobro dusz zawsze winno być w Kościele najwyższym prawem” (kan. 1752 KPK).

Wynika stąd konieczność jednolitej troski i dyscypliny Kościoła dotyczącej małżeństw, w tym także badania i orzekania nieważności małżeństw. Aby ta jednolitość została utrzymana, zachodzi konieczność coraz solidniejszego

przygotowania i formacji wszystkich ewentualnych uczestników procesów o nieważność małżeństwa. Dotyczy to tak biskupów (aby rozszerzyć ich przygotowanie do posługi biskupiej), sędziów i wszystkich pracowników sądów kościelnych, adwokatów kościelnych i biegłych sądowych, a także wszystkich wiernych, tak małżonków jak i potencjalnych świadków (potrzebna informacja i wezwanie ich do uczciwości). Wielką pomocą mogą tu być uchwały synodów biskupów, konferencji biskupów i synodów regionalnych (plenarnych, prowincjalnych i diecezjalnych).

W obliczu skoordynowanych ataków na tradycyjne małżeństwo, tak w zlaicyzowanych społeczeństwach zachodnich jak i poprzez takie instytucje międzynarodowe jak ONZ i Unia Europejska, konieczne jest zwiększenie troski nie tylko o osoby żyjące w kolejnych (najczęściej nieważnych kanonicznie) związkach. Coraz pilniejsze jest zorganizowanie lub podniesienie na wyższy poziom duszpasterstwa małżeństw (a nie tylko rodzin), wspieranie małżeństw dzielnie pokonujących trudności, tych ulegających osłabieniu przez te trudności, a także małżonków opuszczonych, którzy pomimo pokus światowych dochowują wierności małżeńskiej i często z wielkim poświęceniem wychowują dzieci.

Słowa kluczowe: małżeństwo, sakramentalność, trwałość małżeństwa, *Mitis Iudex*, zawieranie małżeństwa, nieważność małżeństwa.

Bibliografia:

1. *Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus.* P. Gasparri (red.), Romae 1934.
2. Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Jesus*, tekst łacińsko-polski, Tarnów 2015.
3. *I (XIV) Synod Archidiecezji Warmińskiej (2006-2012). Misja Kościoła Warmińskiego w dziele Nowej Ewangelizacji*, Olsztyn 2012.
4. Jan Paweł II, adhortacja apostolska *Familiaris consortio*.
5. Jan Paweł II, konstytucja apostolska *Pastor Bonus*.
6. Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Poznań 1994.
7. Góralski W., *Dowodzenie podstępnego wprowadzenia w błąd (kan. 1098 KPK) w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztuchmiller (red.), Olsztyn 2014.
8. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum 1994.
9. Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Potestas Ecclesiae* o postępowaniu przy rozwiązywaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary (z 30.04.2001), „*Enchiridion Vaticanum*”, XX.
10. Nowakowski B., *Rozwiązanie małżeństwa in favorem fidei*, Poznań 2013.

11. Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii*, Città del Vaticano 2005, wersja łacińsko-polska, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej «Dignitas connubii»*, T. Rozkrut (red.), Sandomierz 2007.
12. *Prawa rodziny – prawa w rodzinie*. Jan Paweł II, *O małżeństwie i rodzinie*. Wypisy z nauczania Ojca świętego, T. Jasudowicz (oprac.), Toruń 1999.
13. Rozkrut T., *Dowodzenie w małżeńskim procesie dokumentalnym*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztuchmiller (red.), Olsztyn 2014.
14. Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*.
15. Sztuchmiller R., *Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku. III Ogólnopolskie Forum Sądowe, T. Rozkrut (red.), Tarnów 2008.
16. Sztuchmiller R., *Dobro małżonków jako istotny cel małżeństwa według KPK z 1983 roku*, „Kościół i Prawo”, t. 8, Lublin 1992.
17. Sztuchmiller R., *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993.
18. Sztuchmiller R., *Dowodzenie nieważności małżeństwa w świetle dyskusji kanonistów w latach 1997-1998*, „Prawo Kanoniczne” 42:1999 nr 1-2 s. 179-190.
19. Sztuchmiller R., *Forum właściwe i organizacja trybunałów kościelnych w świetle Instrukcji Dignitas Connubii*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas Connubii”*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku (II Ogólnopolskie Forum Sądowe), T. Rozkrut (red.), Tarnów 2006.
20. Sztuchmiller R., *Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 148 z 2007 r., z. 1 (587).
21. Sztuchmiller R., *Obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1999.
22. Sztuchmiller R., *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 41-213.
23. Sztuchmiller R., *Ochrona prawna małżeństwa w kontekście ideologii gender*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo-kościół a prawo polskie*, Lublin 2015, s. 205-220.
24. Sztuchmiller R., *Opinie biegłych w procesie o nieważność małżeństwa*, [w:] *Lex tua veritas*. Księga pamiątkowa dedykowana Jego Magnificencji Księdzu Profesorowi Janowi Maciejowi Dyduchowi z okazji 70. rocznicy urodzin, P. Majer, A. Wójcik (red.), Kraków 2010.
25. Sztuchmiller R., *Oświadczenia stron jako środek dowodowy*, [w:] *Ecclesia et status*. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej profesora Józefa Krukowskiego, A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz (red.), Lublin 2004.
26. Sztuchmiller R., *Pomoc rodzinie w dokumentach I Synodu Archidiecezji Warmińskiej a współczesne wymagania*, [w:] *Rodzina we współczesnej Europie – stabilność i zmiana*, M. Tunkiewicz, H. Tryk (red.), Olsztyn 2015.
27. Sztuchmiller R., *Powoływanie świadków w procesie kanonicznym*, [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, Toruń 2008.

28. Sztuchmiller R., *Prawa stron w procesie kanonicznym*, [w:] *Nauki prawne wobec przemian*, R. Sztuchmiller (red.), Olsztyn 2000.
29. Sztuchmiller R., *Prawo do skargi powodowej wyrazem praw człowieka w Kościele*, „Forum Teologiczne” 2000/1.
30. Sztuchmiller R., *Prawo uczestniczenia w Eucharystii przy zawieraniu małżeństwa*, [w:] „*Żeby nie ustala wiara*”. *Katolicki Uniwersytet Lubelski przed wizytą Ojca Świętego Jana Pawła II*, Lublin 1989.
31. Sztuchmiller R., *Problem odrzucenia skargi o nieważność małżeństwa z tytułu wykluczenia potomstwa w dekrecie Roty Rzymskiej z 21.06.1985 r. c. Serrano*, „*Ius matrimoniale*” 1992/3.
32. Sztuchmiller R., *Przesłuchania w procesie kanonicznym*, „*Studia Prawnicze KUL*”, 4 (36) 2008, s. 109-130.
33. Sztuchmiller R., *Przesłuchanie świadków w procesie kanonicznym*, [w:] *Dowodzenie w procesach kościelnych*, J. Krzywkowska, R. Sztuchmiller (red.), Olsztyn 2014.
34. Sztuchmiller R., *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 113-135.
35. Sztuchmiller R., *Trybunał właściwy w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle instrukcji „Dignitas connubii” z 2005 roku*, [w:] *Prawo – Administracja – Policja. Księga pamiątkowa Profesora Wincentego Bednarka*, Olsztyn 2006.
36. Sztuchmiller R., *Udział adwokata w przesłuchaniach stron*, [w:] *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, J. Wroceński, H. Pietrzak (red.), Warszawa 2010.
37. Sztuchmiller R., *Współczesne zadania małżonków chrześcijańskich*, [w:] *Ochrona małżeństwa i rodziny w Polsce. Zagadnienia prawne*, J. Krzynówek, J. Krzywkowska (red.), Olsztyn 2015.
38. Sztuchmiller R., *Zawiązanie sporu w procesie kanonicznym*, „*Ius Matrimoniale*” 6/12/2001.
39. Sztuchmiller R., *Znaczenie udziału adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, [w:] *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska (red.), Olsztyn 2012.
40. Święta Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja o rozwiązaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary* (z 6.12.1973).